

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТАМИ «ВОГОНЬ» І «ВОДА» ЯК ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ТАНАТОЛОГІЧНОЇ СЕМАНТИКИ

Стаття присвячена детальному опису українських танатологічних фразеологізмів зі словами-компонентами «вогонь» і «вода», з'ясуванню специфіки символу, встановленню фразеотворчої активності компонентів-символів.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна одиниця (ФО), символ, компонент-символ, семантика.

Омеляненко Е.В. Фразеологизмы с компонентами-символами «огонь» и «вода» как способы вербализации танатологической семантики. *Статья посвящена детальному описанию украинских танатологических фразеологизмов со словами-символами «огонь» и «вода», определению специфики символа, установлению фразеобразовательной активности компонентов-символов.*

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологическая единица (ФЕ), символ, компонент-символ, семантика.

Omelianenko O.V. Phraseological units with components-symbols «fire» and «water» as means of verbalization of the tanatological semantics. *The article is devoted to the detailed analysis of the Ukrainian tanatological phraseological units with words-symbols «fire» and «water», exposition of symbol specificity and establishment of components-symbols phraseocreating activity.*

Keywords: phraseological unit (PhU), symbol, component-symbol, semantics.

Останнім часом увага вчених-фразеологів зосереджена на семантичних особливостях фразеологізмів, зокрема специфіці їхньої мотивації.

Танатологічні фразеологізми української мови являють собою своєрідну мікросистему і своїм значенням покривають актуальний концепт «смерть». У лексичному наповненні танатологічних фразеологізмів наявні різні компоненти і символи, серед яких виділяємо символи *вогонь* і *вода*. Вогонь і вода пов'язані з давніми уявленнями українців про першоджерело, воскресіння, тепло, світло і навіть смерть.

Завдяки своїй поширеності й емоційному забарвленню танатологічні фразеологізми привертають увагу дослідників, серед яких можна зазначити М. Жуйкову, І. Іванову, А. Івченка, О. Каракуцю, В. Конобродську, Р. Міняйла, В. Ужченка. Проте спеціальної розвідки щодо участі компонентів-символів *вогонь* і *вода* в лексичному наповненні танатологічних фразеологізмів ще не було.

Фразеологізми, до складу яких входять різні слова-символи, досліджували такі вчені, як Ю. Гвоздарьов, Л. Мельник, Л. Микуліна, М. Нікітіна, О. Селіванова, В. Телія, В. Ужченко, О. Шевченко та ін.

Метою статті є здійснення детального опису українських танатологічних фразеологізмів зі словами-символами *вогонь* і *вода*, з'ясування особливостей вербалізації танатологічного значення фразеологізмів зі словами-компонентами *вогонь* і *вода*, встановлення фразеотворчої активності компонентів-символів, аналіз досліджуваних одиниць у семантичному та етнокультурному аспектах.

Актуальність дослідження фразеологізмів із компонентами-символами в семантичному та етнокультурологічному аспектах зумовлена необхідністю з'ясувати механізми творення фразеологічних одиниць із зазначеними компонентами, встановити специфіку символів *вогонь* і *вода* в структурі фразеологізму та їх вплив на семантику фразеологізмів, вивчити особливості мовної репрезентації культурно значущих концептів фразеологічними одиницями.

Назви природних стихій *вогонь* і *вода*, на яких ґрунтується міфологічний образ світу, наявні у ФО *в вогонь і в воду, хоч з мосту (з гори) та в воду, гине як слина на воді, розтклось як слина по воді, розлилось як піна на воді, гине мов риба без води, гине як сіль у воді, пропав як сіль у воді, пропав як булька на воді, впав як камінь у воду, пропав як сокира в воду, пішов як яром вода, вийде як камінь із води, пропало як у воду впало, мов у воду пірнув, як у воду ввійшло, як у воду впав (канув), як вода умила, як у воду падати, як у воду впасти, піти у воду, втопити в ложці води кого, палити вогнем, пустити [з] димом (з вогнем).*

Виходячи з тези, що майже кожне слово як мовний знак символізує будь-яке явище, людина живе «у світі символів, а світ символів живе в нас» [9: 7]. За словами О. Потебні, «символізм вже в самих початках людського мовлення відрізняє його від звуків тварин та вигуків» [6: 79]. На думку вченого, причиною виникнення словесних символів є реставрування забутого етимологічного значення слів. У свою чергу Ю. Гвоздарьов робить висновок, що «смісл символів досить загальний, а самі вони перебувають у певних системних відношеннях між собою» [2: 162]. Легкість включення символів до фразеологізмів Л. Миклуліна пояснює тим, що «й символ, і фразеологізм виникають на метафоричній основі, тобто на основі різного роду асоціативних зв'язків метафоричного характеру в навколишній дійсності» [4: 104]. Ученими неодноразово підкреслювалася важливість мовного символу як образно-сміслового центру фразеологічної одиниці. Зокрема, М. Нікітіна зазначає, що «ФО, побудована на основі символу, суттєво відрізняється від усталеного звороту, який символу в собі не містить. У процесі утворення фразеологізму як цілісного словесного комплексу за участю слова-символу відбувається семантичне переосмислення слів. При цьому саме символ, який лежить в основі такої ФО, становить об'єкт позначення, тим самим виконуючи своєрідну дейктичну функцію» [5: 183]. Вода — першовиток буття, починає й завершує життєве коло людини поряд із такими вічними категоріями, як земля, вогонь, хліб [8: 32]. «Вода — це символ хаосу, несталості, змінності, перетворення, розчинення; безміру можливостей; одужання; джерела життя; воскресіння; сили, плідності; небезпеки, смерті; очищення, хрещення...» [9: 475]. Вогонь — один із найдавніших символів людства. Це символ тепла, життя, світла, діяльності, енергії. «Вогонь є символом вічності, прапричини, першоелементу, праоснови; світла, Сонця, тепла; Бога-Творця, Божого гніву, Божої любові; духовного світла; життя, любові; ненависті, смерті, духу; зла, пекла, кари, переслідування; очищення; мучеництва, тортуру, жертви...» [9: 266]. Отже, вода й вогонь — це ворогуючі стихії, які, проникаючи одна в одну й об'єднуючись, символізують протиріччя матеріального світу.

Фразеологічна одиниця *в вогонь і в воду* побудована «на основі протиставлення стихій вогонь – вода, які символізують «протилежності, об'єднані за спільною для них функцією очищення, і разом – небезпеку» [3: 165]. Тавтологічне значення цієї ФО реалізується за умов обов'язкового вживання при слові-супровіднику *ити*. Фразеологізм *в вогонь і в воду* зазнає семантичної трансформації, переосмислення і за спеціально створеної ситуативної умови набуває значення 'хоч на смерть', і таким чином ФО *в вогонь і в воду* входить до групи одиниць із загальним значенням 'бути готовим померти за когось', що можна продемонструвати на наприкладі: *За ворогів іде в вогонь і в воду, Катам своїх поводарів оддав* (Леся Українка); *Від тебе не одстану зроду, З тобою рад в вогонь і в воду, На сто смертей піду з тобою* (І. Котляревський).

Серед фразеологізмів зі значенням 'бажати смерті собі' виділено одну ФО зі словом-компонентом *вода – хоч з мосту (з гори) та в воду*. Семантична структура фразеологізму містить такі диференційні семи: 'побажання', 'адресат', 'смерть'. Сигналізатором семи 'адресат' є невербально виражене дієслово-супровідник у формі наказового способу *плигай*. Натомість сема 'побажання' маніфестується сполучником *хоч*. Смертельність побажання інтенсифікується словами-компонентами *з мосту (з гори) та в воду*, які і є виразниками семи 'смерть'. Такі фразеологізми трактуються вченими-фразеологами як продуктивні різновиди ФО з допустовим сполучником *хоч* на позначення безвиході, відчаю [1: 45].

Фразеологічні одиниці *гине як слина на воді, розтеклось як слина по воді, розпливлось як піна на воді, гине мов риба без води, гине як сіль у воді, пропав як сіль у воді, пропав як булька на воді, впав як камінь у воду, пропав як сокира в воду, пішов як яром вода, виїде як камінь із води, пропало як у воду впало, мов у воду пірнув, як у воду ввійшло, як у воду впав (канув), як вода умила, як у воду падати, як у воду впасти, піти у воду, піти (збігти) за вітром (по вітру, за водою), мов камінь у воду, як камінь у воду* утворюють серію фразеологізмів із порівняльним зворотом. Спільність фразеологізмів серії виявляється, перш за все, на семантичному рівні. Усі без винятку ФО передають семантику безслідного зникнення когось або чогось і виділяють у семантичній структурі інтегральну сему 'безслідно зникнути'. Спільна структурна модель більшості ФО зазначеної серії «дієслово + компаративна конструкція» або «компаративна конструкція + дієслово» також виконує об'єднуючу функцію. Дві ФО мають бінарну модель «дієслово + іменник з прийменником», і дві ФО являють собою лише компаративну конструкцію.

Для того, щоб передати в мовленні повне безслідне зникнення когось або чогось, людина намагалася знайти в повсякденному житті приклади таких дій і явищ на основі порівняльних асоціацій. На думку О. Селіванової, «такі порівняння зазвичай базуються на інтеграції сценаріїв свідомості, сформованих на основі життєвого досвіду номінаторів, стереотипних знань фактів, їх оцінки» [7]. Учений уважає, що під час мотивації фразеологізму-порівняння предикатна позиція диктуму поєднується із асоціативно-термінальною сферою. Еквівалентом безслідного зникнення чогось у зазначеній серії фразеологізмів служили порівняння зникнення фізичних

речовин: *слини, піни, бульки, солі*; предметів: *каменя, сокири*; назви представника флори: *риби* у воді.

Зникнення людини так само порівнюється із потраплянням у воду, звідки немає вороття: *Ще шукали, ще питали — не чутно ніде, ніде нема її (Катрі), як у воду впала* (Марко Вовчок); *Пропає Стюпка, як у воду впав... Нема та й нема, та й по сей день нема!* (Панас Мирний). ФО як *камінь у воду* і *мов камінь у воду* є фразеологічними варіантами, оскільки мають однакову внутрішню форму і різняться лише компаративним елементом *як, мов*: *Кілька місяців тому редакція надіслала до райвиконкому лист сількора, де йшлося про серйозні хиби в діяльності правління колгоспу імені Ілліча. І все це — як камінь у воду! Ні одвіту ні привіту* («Рад. Укр.»); *(Катерина) — ... Ще як забрали бідолоашного (чоловіка), австрійці, так відтоді, мов камінь у воду* (Д. Бедзик).

Здавна люди вірили: якщо підеш за водою, то й не вернешся. Символом смерті, безслідного зникнення виступає компонент *вода* в лексичному наповненні фразеологізмів *піти у воду, піти (збігти) за вітром (по вітру, за водою)*: *Та ще, чуєш, не хрестися, Бо не все піде в воду* (Т. Шевченко); *Бачиш, Олександро, твій чоловік, а моя жінка пішли десь за водою* (М. Коцюбинський).

Семантична структура ФО *втопити в ложці води кого, палити вогнем, пустити [з] димом (з вогнем)* містить категоріальну сему 'дієслівність', яка експлікується дієслівним компонентом *втопити, палити, пустити*. Компоненти-символи *вода* й *вогонь* у поєднанні з дієслівним компонентом сигналізують сему 'смерть вогнем' / 'смерть водою': *І пішла Зоя вогнем палити, ворога карати, щоб була навіки вільна Батьківщина-мати* (П. Тичина); *Проклятий фашист все село під небо з вогнем пустив* (О. Копиленко). Особливістю фразеологізмів є повне або часткове переосмислене значення. Шляхом переосмислення, в основі якого лежить літота, виник фразеологізм *втопити в ложці води кого*: — *Тетеря гетьмана тепер в ложці води втопив би. Обмотує його, як павук муху* (Б. Лепкий).

Отже, аналіз українських фразеологізмів зі словами-компонентами *вогонь* і *вода* дозволяє зробити висновок, що компоненти-символи відіграють першочергову роль у формуванні фразеологічного значення, оскільки виступають у ролі мотивуючого компонента семантики аналізованих фразеологізмів. У всіх без винятку фразеологізмах компоненти-символи сигналізують сему 'смерть', на підставі чого фразеологічні одиниці об'єднуються в групу танатологічних.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Авксентьев Л.Г.** Становлення фразеологічних одиниць : семантичний і структурний аспекти / Л.Г. Авксентьев, В.Д. Ужченко // Українська мова і література в школі. — 1978. — № 12. — С. 39–46. 2. **Гвоздарев Ю.А.** Основы русского фразеологического образования / Ю.А. Гвоздарев. — Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. Ун-та, 1977. 3. **Левченко О.П.** Фразеологічна символіка : лінгвокультурологічний аспект : [монографія] / О.П. Левченко. — Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. 4. **Микулина Л.Т.** Национально-культурный символизм в лексико-семантическом аспекте / Л.Т. Микулина // Лексическая семантика и фразеология. — Л., 1987. — С. 103–110. 5. **Нікітіна М.В.** Концепти-символи *вода* й *вогонь* у східнослов'янських та східностепових говірках / М.В. Нікітіна // Лінгвіс-

тика : [збірник наукових праць]. – № 3 (18). – 2009. – С. 182–190. 6. **Потебня А.А.** О некоторых символах в славянской народной поэзии / А.А. Потебня. – Харьков, 1914. 7. **Селиванова Е.А.** (Черкасский национальный университет, г. Черкассы, Украина, 2008) Когнитивно – ономаσιологический аспект фразеологического семиозиса [Електронний ресурс]. – Режим доступу [http:// baigiki.x – sait.ru](http://baigiki.x-sait.ru). 8. **Супруненко В.П.** Народина : Витоки нації : символи, вірування, звичаї та побут українців / В.П. Супруненко. – Запоріжжя : ПМ «Берегиня»; СПб. : «ФАЕЗ», 1993. 9. **Kopalinski W.** Słownik symboli / W. Kopalinski. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1997.

Словники: **Фразеологічний** словник української мови / [уклад. : В.М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. Думка, 1993; **Юрченко О.С.** Словник стійких народних порівнянь / О.С. Юрченко, А.О. Івченко. – Харків : Основа, 1993; **Удовиченко Г.М.** Словник українських ідіом / Г.М. Удовиченко. – К. : Радянський письменник, 1968.